

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.6>**Р. Ванджурак,**доктор філософії з права,
докторант Національної академії внутрішніх справ,
адвокат

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОЗСУДУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ (ПИТАННЯ ІСТИНИ У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ)

Постановка проблеми. Одним із невіддільних від людини специфічних різновидів її духовної діяльності є пізнання, тобто притаманне їй від народження прагнення осягнути навколишній світ, отримати знання про оточуючі її предмети, з'ясувати причину природних та суспільних явищ і процесів тощо.

Розділом філософії, яка опікується питаннями пізнання, є гносеологія – вчення про пізнання або теорію пізнання, яка намагається дати відповідь, зокрема на питання що таке пізнання, яка його природа, можливість, способи і джерела, для чого воно потрібне, що пізнання дає людині, чи існують його межі й т.п.

В той час, споконвічною і найважливішою проблемою теорії пізнання, як і власне всієї філософії загалом, є проблема пошуку істини. Не виключенням є й філософія права, що, як окремий розділ філософії, займається дослідженням сенсу права як такого, його сутності та поняття, місця у світі, держави й життя кожної людини тощо. Не останнє місце з поміж предметного кола зацікавленості філософії права посідає розсуд, як узаконена можливість уповноважених на це посадових осіб держави (суб'єктів правозастосування¹) ухвалювати свої рішення,

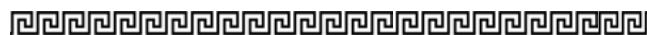
у тому числі й на основі особистого внутрішнього переконання, тоді, коли закон не регулює, чи не в повній мірі регулює виниклі правовідносини.

Зі свого боку будь-який розсуд намагається оперувати істинними знаннями, так як відчуття істинності прийнятого рішення легалізує його в очах самого суб'єкта правозастосування (в протилежному випадку цей суб'єкт застосує дискреційні повноваження всупереч своєму внутрішньому переконанню, яке будучи основою розсуду, навряд може бути з його точки зору хибним). Тож, є цілком очевидним, що розсуд суб'єктів правозастосування неможливий без певних пізнавальних процедур щодо предмету вирішуваних ними питань при ухваленні дискреційних рішень.

Дослідження на предмет гносеологічного аспекту розсуду суб'єктів правозастосування є актуальним й мають вагомим значення для більш глибокого пізнання цього явища правозастосовної діяльності, особливо в теперішній час, коли крен процесуального доказування хилиться в сторону забезпечення змагальності сторін у справі та привалює перед завданням встановити істину в ній.

Виходячи з цього, **метою даного дослідження** є проаналізувати гносеологічний аспект розсуду суб'єктів правозастосування та з'ясувати роль встановлення істини при здійсненні дискреційних повноважень.

¹ Позаяк коло осіб, наділених дискреційними повноваженнями, доволі широке й осягнути їх усіх у цьому дослідженні неможливо й навряд чи доцільно, суб'єктами прийняття процесуальних рішень (суб'єктами правозастосування) слід вважати посадових осіб з дискреційними повноваженнями в судових і правоохоронних органах України.

Матеріали та методи. У ході цього дослідження автором було розглянуто низку публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців та проаналізовано їхні напрацювання з порушеної проблематики. Встановлено, що з однієї сторони постійно зростає кількість наукових розробок у заявленій проблематиці (очевидно, з огляду на важливість та актуальність значних трансформацій у сфері правозастосування), тоді як з іншої – доводиться констатувати відчутний дефіцит наукових розвідок у цьому напрямку. Це значною мірою теж зумовлене відносно недавніми змінами у процесуальній парадигмі, пов'язаними з переходом від принципу встановлення об'єктивної істини до принципу змагальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принагідно варто відзначити, що такі трансформації спричинили вельми гострі дискусії в сучасній юридичній літературі.

З одного боку, вони знайшли чимало прибічників, головним аргументом яких є твердження про те, що свобода загалом і свобода у тлумаченнях істини є фундаментальною ознакою демократії. Як зазначає Т. Г. Шоріна, поява феномену постправди засвідчує культурну ситуацію де-легітимації класичних визначень понять істини, правди, самого знання, фактів і реальності й, водночас, легітимації вільної розумової спекуляції ними, за якої об'єктивний спосіб доведення релятивізується (тобто, є доволі відносним). Якщо не факт і об'єктивна реальність служать мірою істини, то такою мірою стає воля людини, яка перетворює власне «Я» на абсолютний творчий принцип буття» [1, с. 118].

Аналогічні думки висловлює й О. Ю. Висоцький, наполягаючи на тому, що істина за доби постмодерну не знаходиться, не встановлюється, а конструюється та навіюється. Її можливості функціонувати саме як істини обумовлюються здатністю

наратора переконати реципієнтів у істинності повідомлення [2, с. 130]. Тим самим аргументується теза про «недоречність» принципу встановлення істини у процесуальній діяльності загалом та у дискреційних міркуваннях зокрема, оскільки головним завданням при цьому є «наративне переконання» учасників судового розгляду та «психологічне схилення» їх на свій бік.

З іншого ж боку, як слушно зауважує В. Т. Нор, попри те, що законодавець при регламентації процесу доказування не вживає терміну «істина», реалізація приміром у кримінальному процесі принципу встановлення та дослідження обставин справи повно, всебічно і об'єктивно є необхідною умовою і наслідком її досягнення. Тільки за умови проведення всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи визначеними кримінально-процесуальним законом засобами можна досягти встановлення істини у справі та вирішити завдання кримінального судочинства. Що ж до того факту, що в кримінально-процесуальному законі принцип встановлення істини сформульований і закріплений не безпосередньо, а опосередковано, то його слід розцінювати скоріше як недогляд, технічний недолік законодавця, а не як нову філософію правосуддя, що допускає постановлення вироків на підставі ймовірного знання про злочин, його суб'єкта та вину» [3, с. 3].

Опоненти спрямованості процесуальної діяльності на встановлення істини у справі зазвичай посиляються на те, що «в силу обмеженості засобів людського пізнання ніхто не може отримати абсолютно достовірне знання про існування злочину; той, хто збагнув межі людського пізнання, ніколи не припускатиме, що він може бути без сумніву переконаний в абсолютній відсутності будь-якої помилки» [4, с. 167].

У той же час, варто визнати, що абстрактність чи обмеженість

у нашому доступі не можуть бути підставою для касування факту існування явища. Такий хибний підхід схожий на заперечення існування гравітаційного поля тільки тому, що ми його не бачимо. Факт обмежених можливостей встановлення істини не має бути завадою для впровадження механізмів, які в максимально можливий спосіб знижують суб'єктивізм і наближають нас до об'єктивного результату [5, с. 111].

Як стверджує Н. А. Гураленко, лише за умови пошуку істини, прагнучи до її встановлення, судовий процес набуває своєї природної суті і відрізняється від формального вирішення справи, тоді як судова пізнавальна спрямованість поза істиною призводить до зневіри, нігілізму та рівнозначна відмові від правосуддя [6, с. 19].

У сучасній філософсько-правовій та спеціально-юридичній літературі, незважаючи на відзначену тенденцію поширюваного «дистанціювання» від поняття «істини» у процесуальній діяльності, продовжуються дослідження проблематики, пов'язаної з формами та методами оптимізації розслідування, доказових процедур, дискреційних міркувань тощо. В цьому відношенні варто згадати наукові праці таких авторів, як П. Біленчук, О. Гвоздік, Ю. Грошевий, А. Єрмоленко, В. Журавель, А. Каліновська, Ю. Мірошніченко, А. Старушкевич, В. Тертишник, О. Федосова та багато інших.

Наряду із зазначеним, пропонується у цьому дослідженні метод гносеологічного аналізу полягає у встановленні координаційних відношень між суб'єктом та об'єктом пізнавальної діяльності, дослідженні специфіки відображення реальності на різних рівнях сприйняття та осмислення світу людиною, а також форм фіксації у емпіричному (заснованому на досвіді) та теоретичному знанні результатів цієї діяльності. Будучи необхідною умовою здійс-

нення правосуддя, істинна інформація щодо змісту та обставин розслідуваної події складає лише предмет розсуду, а тому далеко не у будь-якому випадку є достатньою умовою для прийняття розумного та справедливого процесуального рішення.

Результати дослідження. Здійснення філософсько-правового аналізу будь-якого явища передбачає насамперед його дослідження в онтологічному аспекті, тобто в системі його зв'язків з відповідним ареалом буттєвого середовища, у якому це явище генерується та функціонує, позаяк лише таким чином можна досягти об'єктивізації знань про нього, прагнення якої є визначальною ознакою наукового мислення. Що ж стосується можливостей, шляхів та засобів отримання таких знань, то вони визначаються на рівні гносеологічного аналізу, який полягає у встановленні координаційних відношень між суб'єктом та об'єктом пізнавальної діяльності, дослідженні специфіки відображення реальності на різних рівнях сприйняття та осмислення світу людиною, а також форм фіксації у емпіричному та теоретичному знанні результатів цієї діяльності. Відтак, можна стверджувати, що головним цільовим спрямуванням такої діяльності є отримання істинного знання.

Поняття «істина» є фундаментальною гносеологічною категорією, яка разом з категоріями добра, краси і свободи відбиває глибинний смисл людського світосприйняття та осягнення буття, шукань людського духу та творення гуманістичних ідеалів; виражає сутнісний зміст та безпосередню мету пізнавального процесу і характеризує його результат – знання як адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності в свідомості людини [7, с. 252].

У сучасній юридичній науці та процесуальній практиці простежується дедалі відчутніше дистанціювання від поняття «істини», зокрема, в контексті

запровадження принципу змагальності сторін. Одним з найбільш поширених аргументів такої переорієнтації є посилення насамперед на неоднозначність самого змісту цього поняття. Що й стало причиною плюралізму його філософських інтерпретацій, і, відповідно, розширенню спектру альтернативних теорій істини.

У започаткованій ще в епоху Античності «класичній науці» ідеал наукової істини був варіантом кореспондентної теорії. Відповідно до цього ідеалу, істина становить об'єктивне за змістом й адекватне знання про реальний світ сам по собі. Криза класичного ідеалу наукової істини в ХХ ст. була сприйнята по-різному. З одного боку, знайшлися досить численні прихильники непорушності цього ідеалу, інші – шукали нові шляхи в інтерпретації наукової істини. Такі передумови стали причиною того, що поряд із кореспондентною теорією істини в ХХ ст. посилений інтерес до інших теорій істини: когерентної, прагматистської, конвенціоналістської, семантичної, регулятивної тощо [8, с. 27]. Тож, врешті-решт, доводиться констатувати, що сучасне розуміння наукової істини виявляється плюралістичним, і вибір між різними теоріями істини й різними смислами цього поняття в рамках кожної теорії виявляється значною мірою справою інтуїтивного вибору [8, с. 29].

Проте, варто зауважити, що згідно з позицією Європейського суду з прав людини, засаду змагальності прийнято розглядати як основоположну складову концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини)², що містить споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Конвенція, Протокол від 04.11.1950 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Відповідним правилом гарантується «процесуальна» справедливість, тобто змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін [9, с. 178]. Йдеться про те, що під «змагальністю» слід розуміти не прагнення виграти справу за будь-яку ціну (навіть за рахунок ігнорування істинного стану речей), а, насамперед, у процесуальній рівності сторін та неупередженості в аргументуванні їхніх позицій.

Ці нормативні вимоги жодним чином не передбачають звільнення сторін від обов'язку доведення (а, отже, обґрунтування істинності) як представлених перед судом доказових матеріалів, так і позицій, що на їх підставі відстоюються.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України³, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення; винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання тощо.

При цьому, як передбачено ч. 2 ст. 17 КПК України, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Тож для дотримання стандарту доведення поза розумним сумнівом недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версією захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку відстоює обвинувачення, був спростований фактами,

³ Кримінальний процесуальний кодекс України Закон від 13.04.2012 № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

встановленими на підставі допустимих доказів, і єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням»⁴.

У логіко-гносеологічному плані зміст цієї вимоги є рівнозначним зобов'язанню саме до встановлення істини у справі. Варто наголосити, що специфіка філософського пізнання полягає, передусім, у його спрямованості на виявлення сутнісної природи досліджуваних феноменів, а не лише форм їхньої даності суб'єктові у його досвіді. Такі характеристики реальності не можуть бути об'єктами безпосереднього сприйняття, а тому щодо них можна мати, здебільшого, гіпотетичні (відповідно, неоднозначні) уявлення.

На відміну ж від філософського пізнання, у ході кримінального провадження необхідно встановлювати лише факти наявності чи відсутності розслідуваних подій та обставин, абстрагуючись, певна річ, від їхньої природи, сутнісних механізмів тощо. У такому разі зміст поняття «істина» постає у своїй цілком недвозначній формі, зокрема: чи дійсно розслідувана подія мала місце, чи є обвинувачувана особа причетною до цієї події, чи має ця подія ознаки кримінального правопорушення тощо. Тому відповіді на подібні питання можуть бути однозначно оцінювані як істинні чи хибні.

Коли ж йдеться про достатність істинних (очевидних чи попередньо перевірених) доказів для доведення певного процесуального висновку, то вони мають визнаватися такими лише за умови можливості обґрунтованого відхилення на їх підставі протилежного варіанту цього висновку [10, с. 5] (згідно зі згаданим вище стандартом доказування поза розумним сумнівом).

⁴ Постанова ККС ВС від 05.05.2020 р. «Про необхідність дотримання стандарту доведення вини осіб у незаконному заволодінні транспортним засобом поз розумним сумнівом». Електронне джерело: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803>

З огляду на відзначені обставини, навряд чи прийнятними є намагання підмінити істину, в процесі судової дискреції, постправдою, як формою ідеологічної вищості, коли іншу особу прагнуть переконати в чомусь незалежно від того, є для цього переконливі докази чи ні [11, с. 29].

Закономірним результатом посилення описаних тенденцій стало не лише «розмивання» межі між правдою та брехнею, істиною та фальшивою вигадкою, але й своєрідна «легалізація брехні», її виправдання тими чи іншими економічними, політичними чи ідеологічними інтересами. Колишня брехня була замінена певними неоднозначними твердженнями, які не відповідають дійсності, однак їх важко кваліфікувати як явну брехню. І тому люди більше не «обманюють», а «перебільшують», «помилково висловлюються», «вибірково розкривають інформацію», «маскують правду», чи «підсолоджують» її, або, нарешті, «вони представляють правду в сприятливому світлі» [12, с. 108].

Слід згадати, що в історії вже траплялися непоодинокі випадки, коли пов'язаний з феноменом постправди емоційний вплив ставав вирішальним при ухваленні судових рішень. Для прикладу можна навести судовий процес над Давньогрецьким мислителем Сократом⁵, де граничний суб'єкти-

⁵ Давньогрецького мислителя Сократа звинуватили у розбещенні молоді, який нібито застерігав своїх учнів від сліпої віри у суспільно визнаних богів та сприяв формуванню у них навичок самостійного розумного мислення, протиставляючи їх тим самим авторитету державних правителів та офіційних законів. За результатами голосування Радою п'ятисот з незначною перевагою голосів було прийнято первинне рішення щодо застосування смертної кари по відношенню до підсудного, але після того, як Сократ легко та переконливо спростував усі звинувачення на його адресу, заявивши у підсумку, що «волю закону чи суду треба терпіти так само, як волю батьків; вона може бути несправедливою, але підлягає безумовному виконанню», число прибічників його страти, як це не парадоксально, суттєво збільшилося при остаточному голосуванні. Річ у тім, що у ході подальшого розсуду було використано тактику впливу на батьківські емоції членів суддівської колегії, апелюючи при цьому до аргументів, що Сократ, схилиючи молодь до самостійного мислення, придепловав їй ідею непокорі батьківській волі (що цілком суперечило наведеному вище словам Сократа)

візм у вирішенні цієї справи викликав широке обурення, що вийшло далеко за межі Афін і на досить тривалі часи стимулювало у колах інтелектуальної еліти спрямування пізнавальної активності на розробку методологічних підвалин та критеріїв раціонального мислення. Після цього раціональним вважалося лише таке мислення, принципова організація якого узгоджувалася із всезагальними законами буття. Виключно за цієї умови його результати могли претендувати на об'єктивну істинність і називатися знаннями, а не просто суб'єктивною гадкою [13, с. 131].

Здавалося б, у ХХІ столітті, у добу проголошеного верховенства права, такі упереджені судові процеси неможливі в принципі, але на наше переконання, «медіаційний простір» в інформаційному суспільстві має не менший вплив на розсуд суду, ніж емоції в Елладі. Як слушно зауважує Н.Кушакова-Костицька, історичний досвід розвитку людської цивілізації засвідчує, що впровадження прогресивних технологій має суперечливий характер: з одного боку, це – нові блага та можливості, а з іншого – негативні явища, які часто супроводжуються злочинними виявами як стосовно індивідуума та соціальних груп, так і людства загалом. Дослідниця стверджує, що характерною особливістю інформаційного суспільства є виникнення нового понятійного апарату, певних змін і диференціювання вже сталих термінів, пов'язаних з його функціонуванням. Непринципово стає розбіжність у змісті понять «інформація» та «дезінформація» [14, с. 313–314].

Позаяк розсуд суб'єктів правозастосування здійснюється аж ніяк не в якомусь «інформаційному вакуумі», а в умовах відповідного соціокультурного середовища, вплив якого на хід вироблення та прийняття процесуальних рішень подекуди виявляється значно більшим за прагнення встановити істину [15, с. 86]. Проте, на наше переконання, без реалізації

цього прагнення поняття «правової справедливості» (як, власне, і сама ідея права загалом) перетворюється на примарну фікцію.

В той час, не варто вважати виправданими переконання, що в суб'єктів правозастосування лише одне завдання – встановити істину в справі, адже, по-перше, це може призвести до безграничного суб'єктивізму, коли такий суб'єкт всупереч наявним доказам буде вирішувати на власний розсуд винуватість чи невинуватість особи (приміром, по її вигляду чи поведінкою останньої), а по-друге, все-таки емпіричною основою здійснення процесуальної дискреції є насамперед наявні у справі доказові матеріали, тобто фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України). Тож на цьому гносеологічному рівні розсуду в першу чергу має бути здійснена оцінка доказів, наданих суб'єктам правозастосування. При чому така оцінка передбачає узгодження юридичних та логічних умов їхньої прийнятності [10].

Як регламентується ч. 1 ст. 94 КПК України, доказові матеріали повинні бути оцінені з точки зору їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності, тоді як відповідно до ст. 85 цього Кодексу, належними вважаються докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Варто наголосити, що зміст поняття «підтвердження» має розглядатися не лише у юридичній, але

й насамперед у логічній площині, де визначаються об'єктивні підвалини цієї законодавчої вимоги, оскільки в іншому разі дискреційний процес стикатиметься з непереборним суб'єктивізмом в оцінках доказів. Для прикладу, факт виявлення зняття вбивства (із явними слідами крові потерпілого) при обшуку помешкання підозрюваного може тлумачитись досить неоднозначно: з одного боку, його можна подати як прямий доказ, що підтверджує вину підозрюваного, а з іншого – як підтвердження спроби дезорієнтувати слідство (оскільки у таких випадках виконавець, зазвичай, позбавляється зняття злочину та слідів причетності до нього). Тож належність доказів з точки зору їхньої значущості для підтвердження певних обставин розслідуваної справи потребує оцінювання на предмет їхньої відповідності логічним умовам доказової аргументації» [16, с. 58].

У свою чергу юридичні умови допустимості доказів теж передбачають встановлення відповідності нормативним критеріям процедур виявлення, фіксації, опису, пакування та вилучення доказів у ході кримінального провадження [17, с. 302]. Тим паче, що у чинному кримінально-процесуальному законодавстві досить детально визначені умови недопустимості доказів (ст. 87, 88, 88¹, 89 КПК України).

Проте, як і у випадку згадуваних вище умов належності доказів, оцінка їх допустимості має здійснюватись також і у логічному аспекті, бо знову ж таки, зібрані докази можуть цілком відповідати усім нормативно-правовим умовам, будучи в той же час логічно несумісними (тобто недопустимими з точки зору принципів умов раціональності доказових процедур, вже хоча б через те, що на суперечливих аргументах можна однаково успішно побудувати як обґрунтування, так і спростування одного й того ж висновку) [16, с. 58–59].

В плані ж оцінки достовірності та достатності доказів чинне процесу-

альне законодавство не встановлює яких-небудь спеціальних нормативних критеріїв, обмежуючись лише загальною апеляцією до «внутрішнього переконання» суб'єктів правозастосування (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Ця обставина викликала наростаючу хвилю критики в сучасній юридичній літературі, зумовлену насамперед тим, що головний недолік внутрішнього переконання – це вплив суб'єктивних факторів на прийняття рішень у кримінальному провадженні й не тільки в кримінальному. Беручи до уваги те, що внутрішнє переконання відноситься до категорії, що відображає суб'єктивне ставлення до об'єктивної реальності, особиста думка і особиста впевненість однієї особи щодо достовірності та достатності доказів, що підтверджують або спростовують винність того чи іншого підозрюваного (обвинуваченого), не можуть бути мірилом об'єктивності. При тому не варто забувати й про таке явище, як професійна деформація, коли з роками у значній частині працівників правоохоронних органів виробляється певний стійкий обвинувальний стереотип до оцінки доказової інформації» [18, с. 326].

З метою звуження можливостей переростання дискреційних повноважень на особистий свавільний розсуд суб'єктів прийняття процесуальних рішень законодавцем нормативно закріплено, що внутрішнє переконання приміром судді повинно ґрунтуватись на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин провадження в їх сукупності, керуючись законом. Однак, не можна ігнорувати той факт, що визначення повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин конкретного провадження покладене на того ж самого суддю, який визначає, які з наданих сторонами доказів стосуються конкретної справи, а які ні; які докази мають значення, а які потрібно залишити поза увагою. За таких умов оцінка доказів зводиться

до логічно-когнітивної операції і тому виходить за межі процесуальних дій із доказування. Іншими словами, оскільки розумовий процес протікає перш за все за законами мислення, а не права, оцінка доказів не може бути виключно об'єктом правового регулювання, де площина психологічних механізмів пізнавальної діяльності судді не врахована [19, с. 202].

Без належної оцінки доказів (особливо з точки зору їхньої достовірності) як емпіричної бази будь-яких дискреційних міркувань унеможливується забезпечення процесуальної доказовості як такої. Приміром, стандарт доказування «обґрунтована підозра» не слід тлумачити в плані звільнення слідчих суддів від обов'язку ретельного аналізу й оцінювання доказів, встановлення фактичних обставин справи, детального дослідження дії особи, вирішення питань стосовно допустимості доказів та кваліфікації.

Ю. Є. Радзівський переконаний, що внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування (як результат оцінки доказів) не може бути сформоване без оцінки доказів; оцінка доказів обов'язково має передувати прийняттю будь-якого рішення слідчого судді в порядку судового контролю» [20, с. 632].

Іншими словами, не стільки внутрішнє переконання має бути основою оцінки доказових матеріалів, скільки, навпаки, встановлення достовірності, належності, допустимості та достатності доказів повинно стати підґрунтям для переконаності у розумності та справедливості будь-яких процесуальних рішень. Первинним джерелом раціонально-теоретичних узагальнень та висновків є емпіричні знання та практичний досвід, від міри відповідності яких об'єктивним характеристикам самої відтворюваної ними реальності істотно залежить адекватність таких рішень.

Проте, якщо на емпіричному рівні розсуду оцінюються доказові факти та

свідчення на предмет їхнього застосування в якості аргументаційної основи останнього, то формування позиції суб'єкта правозастосування у вирішуваній справі потребує переходу на більш високий гносеологічний рівень. Тобто, на рівень концептуально-теоретичного аналізу, спрямованого на визначення та обґрунтування адекватного рішення в даній справі.

Головна особливість такого аналізу, на відміну від збору та оцінки доказового емпіричного матеріалу, полягає у його зосередженні не стільки на фактичних свідченнях про окремі обставини справи, скільки на раціональному осмисленні наявних фактів у їх системній єдності з точки зору відповідних загальних принципів та нормативних засад. Тим самим уможливується, по-перше, кваліфікація дії, що є предметом розсуду, шляхом її дедуктивного підведення під певну законодавчу норму, а, по-друге, – отримання з аналізованої таким чином інформації тих ключових висновків, котрі можуть бути підставами для дискреційних коригувань, приміром призначуваних судом санкцій при визначенні міри покарання за вчинення певного правопорушення.

Слід погодитися також з тим, що хід та результати розсудових міркувань значною мірою залежать й від фахового досвіду суб'єктів правозастосування, їх аналітичної культури, а також основних орієнтирів їхнього правового світогляду, що складають концептуальний фундамент професійної свідомості суб'єкта правозастосування. Адже цей суб'єкт приймає певне процесуально-правове рішення у конкретній справі, ґрунтуючись, насамперед, на власних уявленнях про право як таке, про ознаки й критерії правової справедливості, про підстави, якими визначаються та мотивуються юридичні санкції тощо.

Варто також зазначити, що такі уявлення формуються під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних соціокультурних чинників. До перших

належать економічні, політичні, соціальні, природні та інші умови життя суспільства, у яких здійснюється правове регулювання. Тоді як до других, освіта суб'єкта правозастосування, його особистість та емоційність, вплив колег, інтелектуальних факторів, прийнятої юридичної думки тощо [21, с. 141].

Не треба забувати й про те, що в добу інтернету негативний вплив на судочинство стає щодня більш відчутним й у той же час все менш позитивним. Якщо двері нарадчої кімнати суду до настання ери інформаційного суспільства хоч умовно закривалися, то наразі вони відкриті повністю. Прямуючи до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення, суддя не відключається від інтернету й не припиняє бути учасником суспільних процесів. Якщо колись для того, щоб будь-яка справа набула розголосу й резонансу і, зрештою, стала відома судді, необхідний був час, то наразі цьому судді достатньо мати гаджет та інтернет [22, с. 106]. А далі справа за технологіями.

Втім, є очевидним, що обмежити суддів від впливу інформаційних технологій не вдасться, а тому на заваді цьому може стати лише перевірка й підтвердження доказами будь-яких, навіть, здавалося б, очевидних фактів [22, с. 106].

Разом з цим варто зауважити, що самі по собі докази (навіть ретельно перевірені й підтвержені) ще не здатні забезпечити згадану незалежність. Дієвим засобом досягнення цієї мети може стати вивіреність дискреційних висновків з точки зору законірних об'єктивно-логічних відношень між компонентами дискреційних міркувань, а не з огляду на поточні тренди суб'єктивної думки громадськості, заангажовані політичні гасла, економічні інтереси тощо.

Ведучи мову про суспільний вплив на характер правового світогляду суб'єктів правозастосування, причетних до прийняття дискреційних

рішень, доцільно у першу чергу зважати на типологію організації суспільно-політичних відносин у тому соціумі, де формується й функціонує цей світогляд. До прикладу, якщо це відбувається в межах певного диктаторського режиму, то пріоритетною умовою пом'якшення (чи навіть скасування) кримінальних санкцій є виявлення обвинувачуваним своєї лояльності до чинної влади; і, навпаки, – у разі відсутності такої лояльності, покарання може виявитися непомірно суворим. Коли ж йдеться про демократичне суспільство з розвинутими інститутами громадянської самоорганізації, то у цьому випадку пріоритетними будуть судові рішення, що сприятимуть автономізації особистості, створення умов її саморозвитку та повноцінного залучення до нормального суспільного життя [23, с. 193].

Так, у сучасній Росії масовими є випадки, коли навіть за вчинення тяжких злочинів особи, що «довели» свою вірність кремлівському режимові участю у військовій агресії проти України, обмежувалися умовним строком або ж проти них взагалі не відкривали кримінального провадження. У той же час, багатьох людей було засуджено на тривалі терміни позбавлення волі за виявлення пацифістської позиції чи просто за відмову підтримання агресивної політики російського уряду [23, с. 193].

В межах правової культури та правосвідомості розрізняють науково-теоретичну та практичну форми. Зміст першої складають ідеї, концепції, погляди, що відзначаються високим рівнем узагальненості та систематизації засвоєння права. Цей рівень правосвідомості формується в результаті спеціальної науково-дослідницької діяльності на основі поглибленого аналізу правових знань, а також правотворчої практики [24, с. 241].

Значущість професійної правосвідомості та правової культури (зокрема, аналітичної) особливо

рельєфно виявляється при вирішенні так званих «нетипових» справ, які не «вписуються» у стандартну модель правозастосовної діяльності. Остання полягає у простому підведенні вирішуваного випадку під загальну законодавчу норму шляхом своєрідного «перевідкриття» її абстрактного змісту у конкретно взятій ситуації. Проте неординарний характер розвитку суспільних відносин передбачає, що їх розвиток та зміни не підпорядковуються раз і назавжди заданій, жорстко визначеній функції математичного порядку, він призводить до утворення так званих нетипових ситуацій правозастосовного процесу [25, с. 68]. Відповідним чином, виникає потреба у додаткових дискреційних міркуваннях, спрямованих на компенсацію регулятивного «дефіциту» чинних правових норм, неспроможних охопити всі потенційні нюанси їх практичних застосувань.

У подібних випадках у ряді галузей процесуальної діяльності використовуються, зокрема, такі відомі методологічні прийоми, як аналогія закону та аналогія права (окрім кримінального процесу), що потребують відповідних фахових знань, умінь та навичок в плані пошуку шляхів отримання достатньо вмотивованого рішення у конкретній справі.

Наприклад, цивільним процесуальним законом не врегульовані дії суду в разі, якщо учасник виконавчого провадження оскаржив бездіяльність виконавця, але той, до закінчення розгляду скарги, усунув цю бездіяльність, тобто вчинив ту дію, яку вимагалось вчинити згідно з законодавством, і при цьому скажник не відмовляється від скарги. Вбачається, що в такому разі доцільно за аналогією закону застосовувати норму п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України⁶, яка врегульовує схожі правовідносини у позовному провадженні та перед-

бачає закриття провадження у справі у випадку відсутності предмета спору [26, с. 86].

У разі неможливості до регулювання певних відносин застосувати аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад законодавства у розглядуваній сфері. Тобто застосовується аналогія права (як це, до прикладу, передбачено ч. 2 ст. 8 ЦК України⁷). У таких випадках нормативні прогалини компенсуються шляхом апелювання до принципів права, котрі мають доволі широкий діапазон їхньої регулятивної функції.

Попри те, що у сучасній юридичній літературі подекуди висловлюються сумніви щодо доцільності легалізації інституту аналогії, оскільки це посилює ризики «виходу суддів за межі поведінки, чітко закріпленої для них у процесуальному законодавстві» [27, с. 107], Велика Палата Верховного Суду в Постанові від 08 червня 2022 року в справі № 2-591/11⁸ наголосила, що «необхідність інституту аналогії (аналогії закону та аналогії права) впливає з того, що закон призначений для його застосування в невизначеному майбутньому, але законодавець, встановлюючи регулювання, не може охопити всі життєві ситуації, які можуть виникнути. Отже, аналогія призначена для заповнення прогалин, а не для обходу чи невиконання чинних правових норм; проте безпідставне застосування аналогії там, де вона не може бути застосована, дійсно породжує порушення законодавчо закріплених меж повноважень суду» [26, с. 81–82].

Що ж стосується «проблемних справ» у кримінальному процесі (де згідно з ч. 4 ст. 3 КК України⁹ застосу-

⁷ Цивільний кодекс України. Закон від 16.01.2003 № 435-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8.06.2022 р. в справі № 2-591/11 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382>

⁹ Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁶ Цивільний процесуальний кодекс України. Закон від 18.03.2004 № 1618-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

вання закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено), то тут численні труднощі, зумовлені вимушеною загальністю та абстрактністю нормативних формулювань, можуть виникати вже навіть на етапі кваліфікації. Наприклад, нещодавнє доповнення Кримінального кодексу України новою статтею 111-1 «Колaborаційна діяльність» потягнуло за собою низку проблем, пов'язаних із правозастосуванням у відповідних кримінальних провадженнях. Одна з них полягає у тому, що наразі у законодавстві відсутні чітко сформульовані і послідовні правила, за якими можна було б визначити, чи використала особа умови воєнного стану при скоєнні злочину, чи ні (що, вочевидь, є важливим для призначення суворішого покарання). При цьому майже у третині винесених вироків щодо злочинів за ст. 111-1 КК України визнано наявну обставину, що обтяжує покарання за п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, а саме вчинення злочину з використанням умов воєнного стану, і водночас у жодному із згаданих вироків не міститься будь-яких конкретних даних про те, як саме обвинувачений використав умови воєнного стану для вчинення інкримінованого йому злочину.

Аналіз наявної судової практики, у тому числі Верховного Суду, свідчить про існування різних підходів щодо того, чи є вже сам факт вчинення злочину в умовах воєнного стану достатніми для встановлення наявності відповідної обставини за п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, або натомість «використання умов воєнного стану» повинно мати конкретний опис, а відповідна обставина для обтяження покарання не може автоматично застосовуватись до кожного передбаченого КК України злочину, який вчинено після 24 лютого 2022 року [28].

На нашу думку, професійно-правова культура суб'єкта правозастосування у ході дискреційного вирішення

цих питань має спрямовуватися не стільки на законотворчу ініціативу щодо конкретизації обставин для застосовності згаданого обтяження санкцій (адже жодна з таких уточнюючих новел не охоплюватиме всього спектру можливих варіацій цих обставин), скільки на творчий пошук тих доказових матеріалів, з яких би логічно випливав висновок, по-перше, про добровільність колaborаційної діяльності обвинуваченого і, по-друге, про отримання ним вигоди від цієї діяльності. Але цей підхід передбачатиме не суто механічне застосування «букви закону», а дійсно професійний розсуд суб'єкта правозастосування, висновки якого мають бути обґрунтованими як юридично, так і логічно.

Як бачимо, на раціонально-теоретичному рівні дискреції здійснюється той змістовно-смысловий аналіз конкретних обставин справи крізь призму зазначених загальних орієнтирів, який не може бути «алгоритмізованим» на кшталт математичних чи формально-логічних процедур. Результативність такого аналізу залежить здебільшого від професійної кваліфікації суб'єктів правозастосування, їхнього практичного досвіду та інтуїції, а також здатності не тільки концептуально усвідомлювати зміст ідеї правової справедливості, але й «відчувати» його психологічно.

Висновки. Попри відчутне у сучасній юридичній науці та процесуальній практиці дистанціювання від поняття «істини», зокрема в контексті запровадження принципу змагальності сторін, діючі наразі стандарти доведення поза розумним сумнівом є рівнозначним зобов'язанням до встановлення істини у справі.

Відносність та суб'єктивність підходів у сучасній науці до тлумачення змісту істини жодним чином не виправдовує доктрину «переходу від істини до постправди» при здійсненні дискреційних міркувань. У такому разі може стати фіктивним саме

поняття процесуальної доказовості, тоді як процесуальна істина полягає у чіткій та обґрунтованій констатації наявності чи відсутності певних обставин.

Ефективність встановлення істини у ході розсуду істотно залежить від взаємоузгодження емпіричних (заснованих на досвіді) й теоретичних методів та оцінки доказових матеріалів, що складають основу дискреції та необхідності застосування теоретично узагальнених та систематизованих підходів, здатних забезпечити її вдосконалення.

Актуальність дослідження гносеологічного аспекту розсуду суб'єктів правозастосування зумовлено перш за все тим, що попри значну зацікавленість науковців питаннями розсудових процедур, існує неабиякий дефіцит у наукових розвідках пропонуваної теми. З іншого боку – в юридичних колах не вичухають дискусії щодо необхідності розсуду як інструменту правозастосування загалом й питання доцільності встановлення істини в доказових процедурах зокрема. В цьому дослідженні здійснено спробу проаналізувати розсуд суб'єктів правозастосування з філософського погляду, зокрема крізь призму гносеологічного аналізу поняття розсуду в контексті встановлення істини при ухваленні дискреційних рішень. З'ясовано, що всупереч відчутному на сьогодні дистанціюванню від поняття «істина» (через запровадження принципу змагальності сторін), чинні наразі стандарти доведення поза розумним сумнівом є рівнозначним зобов'язанню до встановлення істини у справі. Також встановлено, що відносність та суб'єктивність підходів у сучасній науці до тлумачення змісту істини жодним чином не виправдовує доктрину «переходу від істини до постправди», позаяк у такому

разі може стати фіктивним саме поняття процесуальної доказовості. Відтак, за результатами проведеного дослідження сформовано висновок, що ефективність встановлення істини у ході розсуду істотно залежить від взаємоузгодження емпіричних (заснованих на досвіді) та теоретичних методів при оцінці суб'єктом правозастосування доказових матеріалів, які складають основу дискреції. Здійснене дослідження розсуду суб'єктів правозастосування в спосіб гносеологічного аналізу є оригінальним та має певну наукову новизну, позаяк до цього часу розглядувані питання з подібного кута зору на такому рівні не досліджувались. До того ж аналіз цього явища правозастосування у запропонований спосіб має й практичну значущість, адже неможливо досягнути той чи інший предмет або явище без його пізнання та бажання здобути максимально істинні знання про нього.

Ключові слова: розсуд; дискреція; гносеологія; істина; філософія права

Vandzhurak R. Epistemological aspect of the discretion of law enforcement subjects (questions of truth in law enforcement)

The relevance of the study of the epistemological aspect of the discretion of law enforcement subjects is due primarily to the fact that, despite the significant interest of scientists in the issues of discretionary procedures, there is a considerable deficit in scientific investigations of the proposed topic. On the other hand, in legal circles, discussions about the need for discretion as a tool of law enforcement in general and the question of the expediency of establishing the truth in evidentiary procedures in particular do not subside. In this study, an attempt was made to analyze the discretion of law enforcement subjects from a philosophical point of

view, in particular through the prism of the epistemological analysis of the concept of discretion in the context of establishing the truth when making discretionary decisions. It has been found that, contrary to the distancing from the concept of "truth" that is felt today (due to the introduction of the principle of adversariality of the parties), the currently valid standards of proof beyond a reasonable doubt are equivalent to the obligation to establish the truth in the case. It was also established that the relativity and subjectivity of approaches in modern science to the interpretation of the content of truth in no way justify the doctrine of "transition from truth to post-truth", since in this case the very concept of procedural evidentiary may become fictitious. Therefore, based on the results of the research, a conclusion was formed that the effectiveness of establishing the truth in the course of judgment depends significantly on the coordination of empirical (based on experience) and theoretical methods in the assessment by the subject of law enforcement of evidentiary materials that form the basis of discretion. The conducted study of the discretion of law enforcement subjects in the way of epistemological analysis is original and has a certain scientific novelty, since until now the issues considered from a similar point of view have not been studied at such a level. In addition, the analysis of this phenomenon of law enforcement in the proposed way has practical significance, because it is impossible to understand this or that subject or phenomenon without knowing it and the desire to gain the most truthful knowledge about it.

Key words: discretion of law enforcement agencies; discretionary powers; ontology; deontology; philosophy of law.

Література:

1. Шоріна Т.Г. Постправа як реальність девальвованої культури в епоху кризи сучасної демократії. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2020. № 1 (31). С. 114-121.
2. Висоцький О.Ю. Постправа: концептуальні та праксеологічні виміри. Грані. 2018. Т. 22. №10. С. 128-133. DOI: <https://doi.org/10.15421/1718138>.
3. Нор В.Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. № 2. С. 1-14.
4. Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження федеративної республіки Німеччини. Вісник Львівського університету. 2019. Вип. 69. С. 161-172.
5. Дуфенюк О.М. Полярність та конвергенція об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні. Прикарпатський юридичний вісник. 2023. Вип. 1(48). С. 110-116. DOI: <https://doi.org/10.32782/ррив.v1.2023.22>.
6. Гураленко Н. А. Істина у посткласичному вимірі: окремі аспекти суддівського пізнання. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. Т. 1. С. 18-19.
7. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с.
8. Заглада В.М. Взаємозближення наукової істини і цінностей в сучасному науковому пізнанні. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2018. Вип. 1(84). С. 26-31.
9. Теміров Ч.М. Змагальність сторін як системоутворюючий елемент балансу процесуальних прав сторін у кримінальному провадженні. *Dictum factum*. 2023. Вип. 1(13). С. 176-183. DOI: <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-176-183>.
10. Ванджурак Р.В. Логічні правила доведення як аналог внутрішнього переконання в контексті аргументаційних процедур доказування. Акту-

- альні дослідження правової та історичної науки. Випуск 58: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 13–14 лютого 2024 р.) / редкол.: О. Яремко та ін. ГО “Наукова спільнота”. WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО – П Шпак В.Б. 2024. 100 с. ISSN 2617-2364.
11. Лі Макінтайр. Постправда / Лі Макінтайр ; Роксоляна Свято ; Микола Ковальчук, Любов Краснюк. Київ : ArtHuss, 2021. 208 с.
12. Саноцька Н. Я. Контури постправди в інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 20. С. 108–111. URL: <http://hdl.handle.net/11300/11467>.
13. Ванджурак Р. Вплив давньогрецької філософії права на сучасну українську юриспруденцію : монографія. Київ : Вістка, 2023. 248 с.
14. Кушакова-Костицька Н. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія. Київ : Логос, 2019. 346 с.
15. Ванджурак Р. В. Вплив громадської думки на внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування в процесі реалізації дискреційних повноважень. Філософські та методологічні проблеми права. 2024. No 1 (27). С. 82-91. doi: <https://doi.org/10.33270/01242702.82>.
16. Гвоздзік О.І., Старенький О.С. Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. № 2(24). С. 56-63. DOI: <https://doi.org/10.33270/02222402.56>.
17. Рожнова, В. В. (2013). Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, (1), 301-306.
18. Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 323-328. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55>.
19. Скорейко В.В. Когнітивна оцінка доказів судом (на прикладі впливу недопустимих доказів на формування внутрішнього переконання суддів). Наукові записки. Серія: Право. 2023. Вип. 14. С. 198-203. DOI: <https://10.36550/2522-9230-2023-14-198-203>.
20. Радзівєвський Ю.Є. Оцінка доказів при застосуванні слідчим суддям стандарту доказування «обґрунтована підозра». Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. С. 628-633. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.110>.
21. Барак А. Суддівський розсуд. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2022. 320 с.
22. Ванджурак Р. В. Вплив постправди на суддівський розсуд: минуле, сьогодні, майбутнє. Філософські та методологічні проблеми права. 2023. No 1 (25). С. 102–109. doi: [10.33270/01232502.102](https://doi.org/10.33270/01232502.102).
23. Осауленко А.О. Функції кримінального покарання: загальнотеоретичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. С. 190-193.
24. Холоденко А.О. Правова свідомість працівника суду як соціально-правовий феномен. Часопис Київського університету права. 2023. № 4. С. 240-244. DOI: <https://10.36695/2219-5521.4.2023.46>.
25. Жильцов О.Л. Правозастосовний розсуд як вид нетипового застосування права. Юридичний бюлетень. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 66-72.
26. Токарчук Л.М. До питань застосування аналогії закону в цивільному судочинстві України. Правова держава. 2023. Вип. 49. С. 80-91. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276045>.
27. Карнаух Т. М. Проблеми застосування правової аналогії у цивільному судочинстві України. Наукові записки. Том 3. Юридичні науки. 2010. С. 106-108.
28. Смірнов С. Які найпоширеніші проблеми при кваліфікації злочинів за ст. 111-1 КК України? Юридична газета online: Всеукраїнське професійне юридичне видання. № 824 від 14.03.2024 р. (jur-gazeta.com).